

## A keleti blokk országainak II. világháború utáni története

### Közös jellemzők:

- A közép-és délkelet-európai országok a II. vh után politikai megítélésüket tekintve két csoportra oszlottak: a győztesek szövetségeseire (Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia), és a volt német csatlós államokra (Magyarország, Románia és Bulgária). Abban azonban nem volt különbség, hogy Sztálin a régió valamennyi országát befolyási övezetébe kívánja vonni.
- 1945-és 1947 között a térség országainak politikai rendszere a nyugati típusú parlamenti demokráciához többé-kevésbé hasonló képet mutatott. A háború után megalakult kormányok – Jugoszlávia és Lengyelország kivételével – a kommunista pártok és a demokratikus pártok koalícióján alapultak, majd az ún. álköalicíós időszak következett, aminek az volt a jellegzetessége, hogy formálisan ugyan még működött a pártok kormányzati szövetsége, de a gyakorlatban már kizárólag a kommunista befolyás érvényesült. Ez úgy volt lehetséges, hogy a helyi kommunista pártok a megszálló csapatok támogatásával megszerezték az államigazgatás kulcspozícióit (pl. belügyminisztérium, gazdasági tárcák) és 1947-1948 során mindenütt megtörtént a kommunista hatalomátvétel. Ha az egyes országok tekintetében vizsgáljuk a történéseket, akkor azt tapasztaljuk, hogy a koalíció Csehszlovákiában kb. három évig (1945. április- 1948. február), Magyarországon két és fél évig (1944. december- 1947. május), Romániában hat hónapig (1944. augusztus-1945. március), Bulgáriában pedig mindösszesen négy hónapig (1944. szeptember-1945. január) tartotta magát.<sup>1</sup>
- A Truman-doktrínában (1947. március 12.) megfogalmazott amerikai feltartóztatási külpolitika ellensúlyozásaképpen 1947. szeptember 30-án Wroclaw (Lengyelország) közelében került sor kilenc kommunista párt értekezletére (kivéve az albán kommunista pártot és a Német Szocialista Egységpártot). A részt vevők létrehozták a **Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform)**. Feladata a tagpártok és az egész kommunista mozgalom szovjet érdekeknek megfelelő orientálása volt.
- Az 1949 tavaszán megkezdődött **kirakatpererek**nek a térség országainak és kommunista pártjainak teljes alávetettségét kellett biztosítaniuk. A párttisztogatások legfontosabb motivációja a hidegháború, az öregedő Sztálin erősödő paranoiája és a szovjet-jugoszláv konfliktus volt.
- A szocialista országok gazdasági szervezete, a **Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa 1949-ben** Moszkvában alakult meg. Alapító tagjai: Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Bulgária. Később csatlakozott: Albánia (később kilép), NDK, Mongólia, Kuba és Észak-Vietnám. Egyeztetve a tagállamok népgazdasági terveit, és ennek alapján hosszú lejáratú egyezményekkel szabályozta a kölcsönös árucseré forgalmát. A megállapodásokban pontosan rögzítették a szállítandó áruk listáját és mennyiségét, az egyezmények teljesítése azonban idővel egyre jobban akadozott. A két vagy többoldalú szakosítási és együttműködési megállapodások alapján egy-egy iparágban a tagországok belső igényeit messze meghaladó termelőkapacitásokat hoztak létre. A szakosodás keretében

<sup>1</sup> Herber Attila-Martos Ida-Moss László-Tisza László: Történelem 1914-től 1990-ig Reáltanoda Alapítvány 1998. 250-251.o.

kiemelten fejlesztett üzemek azonban nem a világpiac magasabb követelményeihez, hanem a Szovjetunió szükségleteihez igazodtak.

- A keleti tömb katonai szövetsége, a **Varsói Szerződés** létrehozására **1955.** május 14-én Varsóban, az NSZK NATO-ba való belépését (május 9.) követően került sor.

### Lengyelország:

**A II. világháború befejezésekor Lengyelországnak két kormánya volt.** A nyugati hatalmak a német, illetve szovjet megszállás elől külföldre menekült ellenzéki politikusokból 1939 őszén megalakult **emigráns kormányt** ismerték el. A szovjetek 1945. január 1-jén létrehozták saját embereikből az ún. **lublini kormányt**. A nyugati szövetségesek nem tudtak mit tenni, hiszen egész Lengyelország szovjet megszállás alá került, tehát Moszkva jóindulatától függött, hogy a nyugatiak által támogatott politikusokat egyáltalán beengedik-e Lengyelországba. A helyzetet úgy oldották meg, hogy a két kormányból egyet csináltak, tehát a lublini kormány magába olvasztotta nyugati demokratikus kormány néhány tagját (lásd a jaltai konferencia Lengyelországgal kapcsolatos megállapodását). Azért csak néhányat, mert voltak, akik visszautasították ezt a megoldást. **Stanislaw Mikolajczyk**, a londoni emigráns kormány parasztpárti miniszterelnöke azonban élt a lehetőséggel, hazatért, mert bízott abban, hogy a soron következő választásokon nyerni tudnak. A lengyel belpolitikai helyzet azonban a kommunistáknak kedvezett: a demokratikus pártok felaprózódtak. Kettészakadtak a polgári demokraták, a szociáldemokraták és a parasztpártiak is.

**1947 januárjában került sor a választásokra**, amelyen a kommunisták el tudták érni, hogy a választóközvetek együtödében ne indulhassanak a parasztpárt jelöltjei. **A választásokat a kommunisták által létrehozott Demokratikus Blokk nyerte.** A vereség után 1947 októberében Mikolajczyknak menekülnie kellett Lengyelországból, és ezzel a parasztpárt megszűnt politikai tényező lenni.

**1948-ban a lengyel kommunisták beolvasztották a szociáldemokratákat létrehozva a Lengyel Egyesült Munkáspártot (LEMP).** A kommunisták **Boleslaw Bierut** vezetésével megkezdtek a proletárdiktatúra kiépítését.

**Lengyelországban a tisztogatás a LEMP főtitkára, Wladislaw Gomulka** félreállításával kezdődött. A vád „opportunista-nacionalista elhajlás” volt, mivel Gomulka szembe helyezkedett a kollektivizálással. Az eljárás eredményeképpen felmentették tisztségéből és kizárták a LEMP Politikai Bizottságából. A tisztogatás azonban nem állt meg itt, Gomulka barátját, **Marian Spychalski**, illetve a Honi Hadsereg tábornokainak egy részét is perbe fogták. 19 tábornokot halálra ítélték, és kivégeztek. Gomulkát 1951-ben letartóztatták, és egy villában volt házi őrizetben, 1954-ben szabadult. A lengyelországi tisztogatások nagy nemzetközi visszhangot keltettek, az ENSZ 1950. októberi és novemberi közgyűlése elítélte azokat.

**Az 1980-81-es válságot a gyorsan romló gazdasági helyzet váltotta ki, valamint az 1975-ben elfogadott helsinki záróokmány is hatással volt a szerveződő lengyel ellenzékre.** 1980. szeptember közepén **Lech Walesa** vezetésével alakult meg a **Szolidaritás Szakszervezet**, amely 1981 tavaszán megjelent akcióprogramjában élesen bírálta a fennálló rendszert. A szolidaritást betiltották, és **1981. december 13-án szükségállapotot** hirdettek ki. A kormány vezetését **Wojciech Jaruzelski** tábornok vette át.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Németh István: Népi demokratikus országok In: Németh István (szerk.): 20. századi egyetemes történet I. Európa Osiris Kiadó Budapest, 2005. 423.o.

**Csehszlovákia:**

A II. világháború alatt *Eduard Benes* volt köztársasági elnök vezetésével tevékenykedő ideiglenes kormányt mind London, mind Moszkva elismerte. **A háború után Benes lett az államfő, és koalíciós kormány alakult kommunista, szociáldemokrata és a polgári pártok részvételével. Az 1946 májusában tartott választásokon a kommunisták a szavazatok 38 %-át szereztek meg, és ezzel a legerősebb párttá váltak az országban.** 1947-től kezdtek hozzá a kommunisták a polgári politikusok kiszorításához. 1948 februárjában a polgári miniszterek lemondásukkal akarták kikényszeríteni a kommunista miniszterelnök, *Klement Gottwald* távozását. Erre a kommunisták tüntetést szerveztek, amelyekre ellentüntetés volt a válasz. Benes polgárháborútól tartott, ezért inkább elfogadta a miniszterek lemondását és kinevezte a Gottwald által összeállított új kommunista kormányt. 1948 májusában ismét választást tartottak, amelyen a kommunisták a szavazatok 88%-át szereztek meg. 1948 során a csehszlovák szociáldemokrata párt beolvasztása is megtörtént.

A cseh kommunista párt cseh és szlovák tagjai között alakult ki nézetkülönbség Szlovákia önállóságának mértékéről: a csehek a centralizáltabb megoldást szorgalmazták. Végül a Klement Gottwald és *Rudolf Slánsky* vezette cseh csoportnak sikerült az akaratát érvényesíteni. A szlovákokat „burzsoá nacionalizmussal” vádolták. 1951-ben letartóztatták és kivégezték *Vladimír Clementist*, a korábbi külügyminisztert. A párton belüli leszámolásoknak azonban nem lett vége, a következő célpont Slánsky, illetve további zsidó származású kommunisták voltak.<sup>3</sup>

**Hruscsov hatalomra kerülésével a Szovjetunióban felszámolták a durva „sztálini hagyományokat”: a személyi kultuszt és a nyílt terrort, és bár Brezsnyev hatalomátvételével és a Brezsnyev-doktrína meghirdetésével visszalépés történt, a hatvanas években mégis két szocialista országban indultak reformfolyamatok.** Amíg azonban Magyarországon a reformok a gazdaságra korlátozódtak (Új Gazdasági Mechanizmus), addig Csehszlovákiában már társadalmi és politikai dimenziói is voltak az *Alexander Dubcek* vezette megújulásnak. **Dubcket a CSKP KB 1968. január 5-én választotta meg a párt vezetőjének,** amelyet addig az államelnöki tisztséget is viselő *Novotny* töltött be. Március végén Novotny államelnöki tisztségét is elvesztette. **Ezt követően új kormány alakult Dubcek vezetésével. A kormány április 5-én akcióprogramot terjesztett elő, amely a külpolitika kivételével a közélet valamennyi területén reformokat irányzott elő.** A Varsói Szerződés országainak többsége nyugtalanítónak ítélte a csehszlovákiai eseményeket, és végül a prágai tavasznak a szovjet, bolgár, lengyel keletnémet és magyar csapatok 1968. augusztus 20-i bevonulása vetett véget.<sup>4</sup>

**Románia:**

**Románia 1944. augusztusi átállása után a kommunistákat is felölelő koalíciós kormány alakult. A rövid koalíciós időszaknak 1945-ben ért véget, amikor a Moszkvából hazatérő kommunisták erőteljesebb politizálásba kezdtek,** illetve a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták a román hadsereg főhadiszállását, és lefegyverezték a fővárosban lévő román erőket. Ezek után *Mihály román király* a kommunisták követelésének megfelelően kinevezte miniszterelnöknek *Petru Grozát*, aki szovjetbarát kormányt alakított 1945 márciusában. **1946 őszén választásokat tartottak** (ekkorra már több mint 200 ellenzéki vezetőt

<sup>3</sup> Németh István: Népi demokratikus országok In: Németh István (szerk.): 20. századi egyetemes történet I. Európa Osiris Kiadó Budapest, 2005. 408.o.

<sup>4</sup> Uo. 420.o.

letartóztattak), **amelyen a kommunisták által vezetett Demokratikus Pártok Blokkja a szavazatok 80%-át szerezte meg.**

**1947 decemberében lemondatták Mihály királyt, 1948-ban pedig a szocdemek beolvasztásával létrejött a Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette Román Munkáspárt.** Ezt követően Gheorghiu-Dej hozzájárított a párton belüli vetélytársai likvidálásához. Már 1948-ban letartóztatta *Lucretiu Patrascanu*. A vád szerint Patrascanu egy imperialista kém- és összeesküvő csoport feje volt. Halálra ítélték. 1952-ben újabb három vetélytársától szabadult meg: *Ana Paukertől* (öt „csak” menesztették külügyminiszteri állásából), *Lukács Lászlótól/Vasile Luca* (halálra ítélik, amit életfogytiglanra változtattak, a börtönben halt meg) és *Georgescutól* (öt kizárták a Központi Bizottságból és a Politikai Bizottságból).<sup>5</sup>

Gheorghiu-Dej halála után **1965-től Nicolae Ceaușescu került a Román Munkáspárt élére.** 1967-től az Államtanács elnökévé, államfővé is megválasztották. **Független, nacionalista politikájával nagy népszerűséget szerzett Romániában. A Nyugat rokonszenvét akkor vívta ki, amikor a keleti tömb országai közül egyedüliként ítélte el Csehszlovákia 1968-as megszállását.** Külföldi népszerűségét erősítette az ország államadóssága visszatörlesztése (amivel végképp nyomorba taszította országát), és hogy **a szocialista országok közül – Jugoszlávia és Kína mellett – Románia is küldött sportolókat a Szovjetunió által bojkottált 1984-es Los Angeles-i olimpiára.**

1988. április 29-én Ceaușescu bejelentette, hogy az ezredfordulóig végrehajtják az ún. **település-szisztematizálási tervet (közismertebb nevén falurombolás).** Ez a „szisztematizálás” nemcsak a falvakat, hanem az erdélyi városokat és a magyarlakta falvakat is érintette. Június 27-én Budapesten 40-50 ezren tiltakoznak a Hősök terén a tervezett falurombolás ellen. Másnap válaszként Bukarest – egyoldalú döntésként – bezárta a kolozsvári magyar konzulátust. Végül augusztus 28-án Aradon találkozott **Grósz Károly** és Ceaușescu, de a több mint 8 órás megbeszélés nem hozott eredményt, nem sikerült rendezni a két szocialista ország diplomáciai vitáját.

Ceaușescu országa kilátástalan gazdasági helyzetét figyelmen kívül hagyva, nagyszabású építkezésekbe kezdett a fővárosban. **1989 decemberében Temesváron kipattant a forradalom szikrája, és néhány nap alatt az egész ország felkelt a kommunista rezsim és személyesen Ceaușescu ellen. A diktátor december 21-ére tömeggyűlést szervezett a fővárosban saját támogatására.** Az elnöki palota erkélyéről szónokolt, amikor a több százézes tömeg váratlanul a diktatúrája elleni tüntetéssé változtatta az eseményt. A katonaság nagyon gyorsan átállt (bizonyos nézetek szerint jól előkészített puccs történt). A tömeg elfoglalta a televízió épületét. **A korábban mindenható diktátor hatalma órák alatt semmivé foszlott és feleségével együtt helikopteren menekült el Bukarestből.** A forradalom oldalára átállt hadsereg légi irányítása azonban légtér zárat rendelt el, ezért le kellett szállniuk. Gyalog indultak a közeli Târgoviște városába, ahol egy kutatóállomáshoz nyitottak be. A vállalat emberei értesítették a rendőrséget, akik elfogták és a helyi laktanyába szállították őket. **A sebtében felállított rögtönítélő bíróság 1989. december 25-én a párt a román nép ellen elkövetett bűneiért és a nemzetgazdaság tönkretételéért halálra ítélte, és azonnal ki is végezte őket az épület udvarán.**

### Bulgária:

**1944 szeptemberében a kommunisták által vezetett Hazafias Front jutott hatalomra, amelyben azonban még részt vettek a szociáldemokraták és a parasztpártiak is, majd a**

<sup>5</sup> Uo.409.o.

köztük lévő ellentét miatt utóbbiak kiváltak a Hazafias Frontból. 1945 végén választásokat tartottak, amin azonban a demokratikus erők nem voltak hajlandóak részt venni, ezért 1946 őszén újabb választást tartottak, amelyet terror és megfélemlítés előzött meg. Meggyilkoltak 24 ellenzéki aktivistát, a szavazókat útakadályokkal zárták el a szavazóhelyiségektől, a szavazatszámolás során rendszeres volt a csalás. **A Hazafias Front a szavazatok 78 %-át szerezte meg, az új kormány elnöke a kommunista Georgi Dimitrov lett.**

**1948-ban Bulgáriában is megtörténik a szociáldemokraták beolvasztása.** A bolgár kirakatpercek közül a sztálinista *Trajco Kosztov* perét kell kiemelni, akit titóista összeesküvéssel vádoltak meg (bár valójában Kosztov Tito-ellenes volt). Kötél általi halálra ítélték 1949-ben.<sup>6</sup>

### **Német Demokratikus Köztársaság:**

**1949. október 7-én alakult meg Németország szovjet megszállási övezetéből az NDK, 1954-ig szovjet megszállás alatt állt, a Szovjetunió 1954. március 25-én ismerte el szuverén államként.** A szovjet befolyási övezet legnyugatibb államaként a Szovjetunió számára stratégiai jelentőségű ország volt.

**A Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) 1952 nyarán tartott pártkongresszusán a szocializmus alapjainak lerakását határozta el. Ennek során 1953 és 1960 között sor került a mezőgazdaság teljes kollektivizálására. Az iparban a nehézipar fejlesztésére helyezték a hangsúlyt, amely azonban a nyersanyagok szűkössége miatt nem volt a szerencés. 1952-ben feloszlatták a tartományokat és 15 központilag irányított megyét hoztak létre. A gazdaság és a közigazgatás átszervezése óriási összegeket emésztett fel, amelyeket a hatalom áremelésekkel, illetve jegyrendszer bevezetésével próbált előteremteni. Az elégedetlenség eredményeképpen 1953. június 17-én Kelet-Berlinben felkelés tört ki (második berlini válság). Az események a kormány 10 százalékos ipari normaemelésről szóló bejelentése utáni tüntetéssel kezdődtek. *Walter Ulbricht* pártfőtitkár (1960-ban *Wilhelm Pieck* halála után az államelnöki tisztséget is betölti) a szovjet csapatok segítségével verte le a felkelést.**

**Mivel 1949 és 1961 között közel három millió állampolgár távozott az NSZK-ba Berlingen keresztül, 1961. augusztus 13-án megkezdődött a berlini fal (mintegy 165 km hosszan) felépítése a rendőrség és a hadsereg közreműködésével. Az NDK ezzel egyidejűleg szigorú ellenőrzést vezetett be a Nyugat-Berlinnel és az NSZK-val közös határon, az illegális határátlépőkre tűzparancs volt érvényben.**

A Szovjetunió vezetése - főleg a hruscsovi reformok után - folyamatosan bírálta az NDK-t, ezért **Ulbricht 1971 májusában lemondott. Ezt követően 1971 és 1989 között *Erich Honecker* töltötte be a főtitkári posztot.**

A NSZEP 1971-es VII. kongresszusán megfogalmazták a „gazdaság és a szociálpolitika elválaszthatatlan egységét”, amely gyakorlatilag az életszínvonal emelését célzó intézkedések nagyobb hangsúlyát jelentette. (munkabérek, nyugdíjak emelése, a munkaidő csökkentése, az alapvető fogyasztási cikkek árának befagyasztása, lakásépítési program).

**A '70-es években *Willy Brandt* nyugatnémet kancellár „keleti politikájának” (Ostpolitik) eredményeképpen normalizálódott az NSZK és az NDK viszony (tranzitegyezmény, alapszerződés-1972). 1973-ban egyidejűleg mindkét német államot felvették az ENSZ-be.**

<sup>6</sup> Uo. 407-408.o.

**A Szovjetunióban Gorbacsov hatalomra kerülésével bekövetkező fordulatot az NDK-ban nem nézték jó szemmel. A pártvezetés merev reformellenessége és a romló életszínvonal miatt az NDK állampolgárok menekülthulláma jelent meg a magyar-osztrák határon 1989 nyarán. Augusztus 19-én a Sopron melletti osztrák-magyar határon rendezett Páneurópai Piknik során több mint hatszáz NDK állampolgár lépett át osztrák területre.** 1989. szeptember elején már kb. ötezer menekült élt a Magyar Vöröskereszt sáttortáborában. Ugyan a menekültek ügyében tartott NDK-NSZK és NDK-magyar megbeszélések eredménytelenek voltak, **a magyar kormány 1989. szeptember 10-én lehetővé tette a menekültek Ausztriába történő kiutazását.**

**1989 októberében az NDK-n belül nyílt tömegtüntetések zajlottak, amelyet kezdetben a hatalom megpróbált erőszakkal megállítani. 1989. október 18-án Honecker lemondott, utóda Egon Krenz lett. November 9-én megkezdődött a berlini fal lebontása. December 25-ére helyreállt a németek szabad költözési joga, hatalmas látogatási hullám indult.**

1990. február 1-jén *Hans Modrow* kormányfő nemzetközi sajtókonferencián jelentette be a német egység fokozatos tervét (lényegében egy konföderáció tervét, amelyben az NDK egyenrangú félként szerepel). *Helmut Kohl* nyugatnémet kancellár azonban a német egység kérdéséről folyó tárgyalások megkezdését csak az NDK-ban rendezendő 1990-es márciusi választások után kívánta megkezdeni. A választásokat követően széleskörű koalíció alakult az NDK-ban (kereszténydemokraták, Német Szociális unió, Demokratikus Útrakelés, liberálisok, nőszövetség, szabad demokraták, szociáldemokraták).

**A német egység lépései:**

- **Az első jogi lépést az egység irányába az 1990. május 18-án kötött első államszerződés jelentette, amely a gazdasági, gazdasági és szociális unióról szólt.** A szerződés lényegében az NDK gazdasági rendszerét számolta fel: egységes pénzügyi területet vezetett be-DM, áttérés a szociális piacgazdaságra- az NSZK nyugdíj-, beteg- és balesetbiztosítási rendszerének átvétele. 1990. július 1-jén megszüntették a személyi ellenőrzést a belnémet határon.
- **1990. június 17-én az NDK-ban módosítják az alkotmányt: az NDK szabad, demokratikus föderatív jogállammá vált, visszaállították a régi tartományokat.** Lényegében a két német állam egysége az NSZK alaptörvénye területi hatályának kiterjesztésével történt, az NDK Németország részeként az EGK tagjává vált automatikusan.
- **A második államszerződés az 1990. augusztus 31-én aláírt egyesítési szerződés volt, amelynek értelmében Brandenburg, Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Szászország, Szászország-Anhalt és Thüringia az NSZK tartományai lettek.**

**A német egység időpontja 1990. október 3.<sup>7</sup>**

**Jugoszlávia:**

**1945. március 7-én alakult meg Josip Broz Tito elnökletével a jugoszláv ideiglenes kormány.** Ezt követően megkezdődött a proletárdiktatúra kiépítése: a polgári ellenzék, illetve a nacionalisták tisztogatása, az egyházak ellenőrzés alá vonása. **1945 novemberében választást tartottak, amelyen a kommunisták vezette néppárt 88%-os győzelmet aratott.**

<sup>7</sup> Németh István: Német Demokratikus Köztársaság (1949-1990) In: Németh István (szerk.): 20. századi egyetemes történet I. Európa Osiris Kiadó Budapest, 2005. 426-434.o.



**Ellenőrző kérdések:**

1. Ismertesse a kommunista hatalomátvétel tipikus forgatókönyvét a Közép- és Délkelet-Európa országában!
2. Mi a LEMP, mikor jött létre?
3. Mikor és miért vezetik be Lengyelországban a szükségállapotot?
4. Mikor történik a „prágai tavasz” leverése, kinek a nevéhez köthető a reformprogram?
5. Ismertesse a Ceaușescu-rezsim időszakát és bukását!
6. Mikor és miért tört ki felkelés Kelet-Berlinben? Mi lett a kimenetele?
7. Ismertesse a német egység létrejöttének jogi lépéseit! Mi a német egység napja?
8. Kik a jugoszláv öngazgató szocializmus főbb teoretikusai?
9. Hogyan alakulnak a szovjet-jugoszláv kapcsolatok 1948 és 1961 között?
10. Ismertesse a régió országában lezajlott kirakatpercek, politikai tisztogatások jellemzőit, megnevezve az elhíresültebb ügyek vádlottjait!

*Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.  
Projekt azonosító: EFOP-3.6.2-16-2017-00007*

